

## ר' יחיאל מפריס: תולדותיו וזיקתו לארץ-ישראל

### שמחה עמנואל

ר' יחיאל בן יוסף מפריס הוא כמדומה החכם היחידי מבין חכמי גרמניה וצרפת במאות השנים-עשרה והשלוש-עשרה שעיקר פירסומו במחקר בא לו בגלל מאורעות היסטוריים שהוא היה מעורב בהם, ולא דווקא בגלל גדולתו בתורה. פירסום זה בא לר' יחיאל מפריס בגלל שני מאורעות: האחד, השתתפותו בוויכוח על התלמוד בפריס בראשית שנות הארבעים של המאה השלוש-עשרה;<sup>1</sup> והשני, עלייתו – ליתר דיוק, ניסיון עלייתו – לארץ-ישראל, ורצונו לחדש בירושלים את עבודת הקרבנות. דברינו להלן יעסקו אף הם בניסיונו של ר' יחיאל לעלות לארץ-ישראל בערוב ימיו, ונמצינו מקפחים שוב את פעילותו הספרותית של ר' יחיאל במשך מרבית שנות חייו.<sup>2</sup>

פרטים בסיסיים בתולדות חייו של ר' יחיאל לא הובררו עדיין עד תומם. האם הצליח ר' יחיאל להגשים את חלומו ולעלות לארץ-ישראל? היכן נפטר ר' יחיאל: האם בארץ-ישראל או באיטליה המיטלטלת שאמורה הייתה להביאו לחופי ארץ-ישראל? (להלן נטען כי שתי התשובות אינן נכונות). מתי נפטר ר' יחיאל: האם בשנת 1265 (כדברי המקדימים), או בשנת 1292 (כדברי המאחרים), או באחד

1 הוויכוח על התלמוד ושריפת התלמוד שבאה בעקבותיו נידונו הרבה במחקר; ראה א"א אורבך, בעלי התוספות, מהדורה רביעית מורחבת, ירושלים תש"מ, עמ' 448–456, ובספרות שם בהערות. מאז נכתב עוד לא מעט בנושא זה, ונסתפק כאן בהפנייה לקובץ מאמרים המוקדש כולו לנושא זה: G. Dahan (ed.), *Le brûlement du Talmud à Paris, 1242–1244*, Paris 1999, וכן למאמר האחרון שנכתב בעניין: י"ד גלינסקי, "משפט התלמוד" בשנת 1240 בפריס, שנתון המשפט העברי, כב (תשס"א–תשס"ג) [על המעטפת: תשס"א–תשס"ד], עמ' 45–69 (ובשניהם ביבליוגרפיה נוספת).

2 לדיון בשרידי תורתו של ר' יחיאל ראה: ספר מחכים לר' נתן ב"ר יהודה, מהד' י' פריימאן, קראקא תרס"ט, מבוא, עמ' XV–XI; אורבך, בעלי התוספות (לעיל, הערה 1), עמ' 458–460; פסקי רבינו יחיאל מפאריש והוראות מרבני צרפת, מהד' א"ד פינס, ירושלים תשמ"ב, מבוא; ש' עמנואל, שברי לוחות: ספרים אבודים של בעלי התוספות, ירושלים תשס"ז, עמ' 186–198.

מתארכי הביניים שהוצעו בידי חוקרים שונים? (גם כאן סבורים אנו שאף אחת מהתשובות שהוצעו איננה נכונה).

בדברינו הבאים ננסה למצוא את הפתרונות לשאלות אלו אגב מעקב אחר בניו וחתניו של ר' יחיאל. המפתח לבירור קורותיו של ר' יחיאל מפריס בשנות חייו האחרונות מסתתר, שלא במפתיע, בכתביהם של בני משפחתו של הרב.<sup>3</sup>

## א

בנו בכורו של ר' יחיאל, יוסף שמו, נקרא בוודאי על שם אביו של ר' יחיאל. עובדת היותו בכור נזכרת אגב דיונים של חכמים בתענית בכורות בערב פסח: "שמעתי כי רבינו יחיאל מפרי"ש ואחיו ר' שמואל הלוי ובנו<sup>4</sup> הר' יוסף ז"ל היו אוכלין הריאות והמוחות של גדיים ושל טלאים ופירות מן החרוסת בערב פסח אע"פ שהן בכורות, וכן משמע בירושלמי שמוטר לאכול מיני תרגימא [...]".<sup>5</sup> פיוט אחד שכתב ר' יוסף נדפס בשנים האחרונות מתוך שני כתב-יד של מחזורים צרפתיים. בראש הפיוט כתב אחד המעתיקים, שהפיוט הוא פרי עטו של "מרי רבינו הרב ר' יוסף בן רבינו הרב ר' יחיאל מאור גולה מפריש"<sup>6</sup> – ומכאן שר' יוסף היה תלמיד חכם, אף שמתורתו לא הגיע לידינו מאומה. עיקר פירסומו של ר' יוסף בא לו בזכות עלייתו לארץ-ישראל. עלייתו מתועדת היטב במקורות, שלב אחר שלב, והיא עובדה היסטורית מוכחת. החלטתו של ר' יוסף לעלות לארץ-ישראל גמלה בלבו כשיצא מבית הכלא, ועל כך מספר אחד מתלמידיו:

3 לדיון מקיף יותר בבני משפחתו של ר' יחיאל ובשרידים שהגיעונו מתורתם ראה עמנואל, שם, עמ' 185–186, 198–218.

4 כלומר בנו של ר' יחיאל. ר' שמואל הלוי היה אחיו החורג של ר' יחיאל.

5 מ' הרשור, "פסקי רבנו יקר מביאנא מתוך כתב-יד", י' בוקסבוים (עורך), ספר הזכרון לכבודו ולזכרו של [...] רבי חיים שמואלביץ, ירושלים תש"ס, עמ' רצא, סעיף צו; כת"י קמברידג' [סימנו: ספריית האוניברסיטה Add. 539, דף 108ב] הנזכר אצל פינס (לעיל, הערה 2), עמ' 5, הערה 8; כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 446, דף 97א, בשם פסקי הר"ר יקר מביאנא. פסק זה מובא כעדות ראייה אף בספר סימני ספר המצוות לר' אברהם בר אפרים, כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 392, דף 17ג, סי' נ: "ואני הצעיר הכותב ראיתי למורי הר' יחיאל מצוה לבנו הר' יוסף בנו הבכור ולהר' שמואל אחיו שהוא בכור ומצוה הגאון [...]". פסיקתו של ר' יחיאל הובאה בספר המדרכי בקיצור רב, ומשום כך התלבטו הפוסקים בהבנת דבריו, ראה: מרדכי, פסחים, "תוספת מערבי פסחים" (דפוס וילנה, דף לו ע"ד), ושם בבגדי ישע, אות קכד; ספר מנהגים לרבינו אברהם קלויזנר, מהד' י"י דיסין, ירושלים תשל"ח, עמ' צב, סי' צח, הגדה ב.

6 מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהד' י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 408–410.

"מורי דילש"ט בן מו' ויו"ש נדר כשיצא מתפיסה ברבים<sup>7</sup> לעלות לא"י, והתיר לו אבא. ושאלתי לו מניין, ואמ' לי שמצא טעם לדבר מפני כבוד אביו שהיה קיים".<sup>8</sup> מקור אחר מתעד את שהותו של ר' יוסף עם אביו בספינה, בוודאי בדרכם לארץ-ישראל;<sup>9</sup> ותלמיד הרמב"ן העיד כי ראה את קברו של "הרב רבינו בן רבינו יחיאל מפאריש המכונה שיר דילשוש זצק"ל" למרגלות הר הכרמל<sup>10</sup> (ברשימות אחרות של קברים בארץ-ישראל נכתב בטעות כי הקבר הוא של ר' יחיאל מפריס עצמו).<sup>11</sup>

7 כלומר: נדר ברבים כשיצא מתפיסה. לביאור הכינוי הלועזי ראה אורבך, בעלי התוספות (לעיל, הערה 1), עמ' 456, ושם, הערה 33.

8 כת"י אמסטרדם, ספריית עץ חיים 31 A 47, דף 17ב (בספירת הדפים האחרונה של הכרך). נוסח זה נראה בעיני מדויק יותר משני נוסחים אחרים של סיפור המעשה; האחד: "ראה מושירא דילשוט בנו של רבינו יחיאל שנדר ברבי' כשיצא מתפיסה לעלות בארץ ישראל, והתיר לו אביו מטעם כבוד אביו שהיה עוד קיים"; השני: "מצאתי בקיבוץ כי מושר"י דיילשאט בן משיר ויוש שנדר ברבים כשיצא מבית התפיסה ונדר לעלות בארץ ישראל והתיר לו אביו, ושאלתי מה טעם, וי"ל שמצא טעם לדבר מפני כבוד אביו שהיה קיים". בשני הנוסחים האחרים יש קשיים תחביריים במבנה המשפט, וחסרונם הגדול עוד יותר טמון בכך שלשיטתם ר' יחיאל הוא שהתיר את הנדר מפני כבודו שלו. לעומת זאת, בנוסח שהבאנו בגוף הטקסט, חכם אחר, אנונימי, הוא שהתיר את הנדר מפני כבודו של האב ר' יחיאל (הנוסח הראשון: פסקי ר' שלמה מכרך לנדון [Château-Landon, מערבית לשאנץ], כת"י אוקספורד 781, דף 67ב; נוסח מקביל הדפיס מי"ל זק"ש, 'פסקי הר"ש מלנדון', סיני, יג [תש"ג-תש"ד], עמ' רלב, סי' כב. הנוסח השני מצוי בגיליון ספר המרדכי, כת"י אוקספורד 672, דף 33ב וכת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה Or. 71, דף 39ב. בכת"י שלישי [לונדון, מונטיפיורי 108, דף 11ב-12א, סי' קט] הנוסח הוא: "ושאלתי לו מה טעם ואמ' לי שמצא טעם לדבר".

9 ראה להלן, ליד הערה 22.

10 ש' אסף, "תוצאות ארץ ישראל", בספרו: מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 76-77 (אפשר כי הכותב איננו תלמיד הרמב"ן אלא חכם צרפתי, אלא שלענייננו אין הבדל בדבר; ראה א' ריינר, "מפיהם ולא מפי כתבם": על דרכי רישומה של מסורת המקומות הקדושים בארץ-ישראל בימי הביניים", י' בן-אריה וא' ריינר [עורכים], **וזאת ליהודה: מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה מוגשים ליהודה בן פורת**, ירושלים תשס"ג, עמ' 339-342). במקור מאוחר הרבה יותר, מהמאה השבע-עשרה, מסופר על קברו של ר' יוסף ארמלי בן רבינו יחיאל מפריז שלמרגלות הר [הכרמל], ראה: גרשון בן אליעזר סגל, **גלילות ארץ ישראל**, מהד' י' בן צבי, ירושלים תשי"ג, עמ' יז. וראה H. Gross, *Gallia Judaica*, Paris 1897, pp. 91-92. במקור שלישי, שטרם פורסם במלואו, מסופר על "בית הקברות בתחתית הר הכרמל, שם קבורים [...] ור' יוספיה בן ר"י מפיוריש" (א' דוד, "איגרת יחוס הצדיקים והחסידים ע"ה הנקברים בארץ הקדושה בארץ ישראל" משנת רמ"ט", **קבץ על יד**, סדרה חדשה, ספר טז [תשס"ב], עמ' 213, הערה 72).

11 דוד, שם, עמ' 213 (ובלשון זהה ברשימה מאוחרת יותר, שנדפסה בידי צ' אילן, **קברי צדיקים בארץ ישראל**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 167): "חיפה, שם בית הקברות, ושם קבור רבי משה בר נחמן ז"ל ור' יחיאל מפריז" [שם] ז"ל בעל התוספות. הכינוי "בעל התוספות" לר' יחיאל אף הוא שיבוש, ולא מצאנו כדוגמתו במקורות אחרים. המעתיק שיבש כאן את הדברים שמצא

לר' יחיאל היה גם בן חורג, ר' משה הלוי שמו. ר' משה הלוי העיד על מנהגי אבילות שלימדו אביו החורג בעת פטירת אמו: "בשבת יש מנהג אבילות כגון דברים שבצינעא תשמיש המטה ויחלוץ מנעלי". ואני משה הלוי ראיתי כשנפטרה מר' אמי אשת הר' יחיאל שחלץ מנעליו ואנחנו אח"כ.<sup>12</sup> מדברים אלו עולה כי ר' משה הלוי היה בנה מנישואים קודמים של אשתו של ר' יחיאל, וכי זו נפטרה עוד בחיי ר' יחיאל.

## ב

חתנו של ר' יחיאל, ר' יצחק מקורביל, הוא זה שעתידי ללמדנו על קורותיו של ר' יחיאל בשנותיו האחרונות. ר' יצחק נפטר בכ"ח באייר שנת ה'מ' (29/4/1280),<sup>13</sup> ותאריך זה יהיה חשוב לדיוננו בהמשך. הוא התפרסם בעיקר בזכות "ספר מצוות

אצל תלמיד הרמב"ן (לעיל, בהערה הקודמת) על מקום קבורתו של ר' שמשון משאנץ: "שם קבורת הרב הגדול רבנו שמשון ב"ר אברהם בעל התוספות זצ"ל [...] והרב רבינו בן רבינו יחיאל מפאריש המכונה שיר דילשוש זצ"ל [...] והרב ר' יעקב הקטן בן רבנו שמשון בעל התוספות זצ"ל ומורי הרב ר' משה בר נחמן מגירונדא זצ"ל" (ר' שמשון משאנץ אכן מכונה לעתים "בעל התוספות", ראה למשל להלן, אחרי הערה 41).

12 כת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 3127, דף 274ב; כת"י פרמה, דה רוסי 1237, דף 138א (שני כתבי היד מכילים אסופה של פסקי ר' יחיאל מפריס, שטרם נדפסה; ראה עמנואל [לעיל, הערה 2], עמ' 191–198). ר' משה הלוי נזכר פעם נוספת באחת הדורות של סימני ספר המצוות לר' אברהם בר אפרים: "ואני משה הלוי ראיתי למורי הגאון שהיה טובל הכריכה בחרוסת" (כת"י פריס, ספריה לאומית 392, heb., דף 117; פריס, ספריה לאומית heb. 1408, דף 182ג; לונדון, מונטיפיורי 136, דף 111ג. הדברים חסרים בספר הנדפס: קיצור ספר מצוות גדול, מהד' י' הורוביץ, ירושלים תשס"ה).

13 תאריך פטירתו של ר' יצחק מקורביל מתועד בהקדמה לסמ"ק, דפוס קושטא [ר"ע]: "גם שלחתי באשכנז לקיים האגרת הזאת, ובעונותינו לא הספיק לשלחם באלו המלכיו כי נתבקש בישיבה של מעלה יום (!) פרשת במדבר כ"ח באייר שנת ארבעים לפרט". בכתבי-יד של הסמ"ק מפורש שמו של כותב ההקדמה, ר' שלמה בר שלמה: "זוהי כתב הרב ר' שלמה בן הר"ר שלמה זצ"ל, גם שלחו באשכנז לקיים את האגרת הזאת ובעונותינו לא הספיק לשלחם באלו המלכיות כי נתבקש בישיבה של מעלה יום ב' פרש' במדבר כ"ח בחדש באייר שנת מ' לפרט" (כת"י פרמה, דה רוסי 571, דף [ד1–א2]; כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 382, דף 1ב; כת"י בודפשט, הספרייה הלאומית 2<sup>6</sup>, דף 2א. הדברים שבכת"י בודפשט נתפרסמו על ידי ש' כהן, ומשם נודע הדבר בספרות המחקר, ראה: S. Kohn, "Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest", *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums*, 4 [1877], p. 95. דברים זהים על תאריך פטירתו של ר' יצחק מקורביל מצויים גם בכת"י מוסקבה, אוסף גינצבורג 366, דף 15ב: "סליק פירו" י"ג מידות אשר פירש מורי הרב ר' יצחק בר' יוסף אשר נתבקש לישיבה של מעלה יום ב' פר' במדבר כח באייר שנת ארבעים לפרט מאלף ששי תנצב"ה", ומסתבר שהסופר העתיק את דבריו מההקדמה לסמ"ק.

קטן" (סמ"ק) שלו, אך בנוסף לספר זה מצוי בידינו גם חיבור קצר של "פסקי ר' יצחק מקורביל". חיבור זה נכתב על ידי אחד מתלמידיו של ר' יצחק מקורביל, שהעלה על הכתב את פסקיו של רבו ואת הוראותיו. הפסקים נדפסו כבר שלוש וארבע פעמים (המהדורה האחרונה, זו של הרב ח"ש שאנן, היא הטובה שבכולן),<sup>14</sup> ובכל מהדורה נוספו פסקים חדשים מכתבי-יד. אך על אף ריבוי המהדורות, עדיין אין החיבור כולו בידינו. דבר זה עולה בבירור מתוך ספר סמ"ק מצוריק, שמחברו השתמש באופן שיטתי בפסקי ר' יצחק מקורביל והעתיק משם עשרות פסקים,<sup>15</sup> ובהם גם קטעים החסרים לפנינו. החיבור שעמד לפני ר' משה מציריק הכיל את סימנים א-ע של מהדורת שאנן, והוא הביא כשמונים אחוז מהם, ועוד פסקים אחדים, שאינם לפנינו באף אחת מהמהדורות הנדפסות.

ספר הפסקים של ר' יצחק מקורביל זכה לתפוצה גדולה, ונשתמרו בידינו כעשרים כתבי-יד שלו (הקדום שבהם הוא משנת ס"ט [1309], פחות משלושים שנה לאחר פטירתו של ר' יצחק מקורביל).<sup>16</sup> כל מעתיק שינה מעט בסדר הפסקים או השמיט פסקים אחדים, עד שאף אחד מעשרים כתבי היד איננו זהה לחלוטין לחברו! אך ההבדלים שבין כתבי-היד הם קלי ערך בדרך כלל, ולא כאן המקום לדון בהם.<sup>17</sup> רק שלושה כתבי-יד של ספר הפסקים שונים באופן מהותי מכל חבריהם, ויש בהם עשרות רבות של פסקים שלא באו במהדורות הנדפסות. בדברינו הבאים נעסוק רק באחד מהם, החשוב שבהם: כת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 3127, דפים 165ב–174א, בגיליון.<sup>18</sup> אוסף פסקים זה, שכותרתו הסתמית היא "ליקוטים אחרים", מתחלק כנראה לשניים, ונעסוק כאן רק בחלקו הראשון (דף 165ב–170א). בחלק זה כתשעים פסקים של ר' יצחק מקורביל, והם מהדורה שונה לגמרי מן המצוי בכל כתבי היד האחרים. כחמישים מן הפסקים מצויים במהדורות הנדפסות, וביניהם באים לסירוגין כארבעים פסקים חדשים (שלושה מהם מובאים בלשונם בסמ"ק מצוריק על שמו של ר' יצחק מקורביל).<sup>19</sup>

- 14 י' וועללעש, "פסקי הר"י מקורביל", *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft*, 9 (1911), חלק עברי, עמ' 1–8, ושם, חלק לועזי, עמ' 490–497; מ' הרשקר, "פסקי רבנו יצחק מקורביל בעל הסמ"ק מתוך כתבי-יד", סיני, סז (תשל"ז), עמ' רמד–רמט; י"ש לנגה, "פסקי ר' יצחק מקורביל", המעיין, טז (תשל"ז), גיליון ד, עמ' 92–104; ח"ש שאנן, "פסקי רבינו ר"י מקורביל", ספר נר לשמעה: ספר זכרון לזכרו של הרב שמעיה שאנן זצ"ל, בני ברק תשמ"ח, עמ' ה–לב.
- 15 ראה הרשקר, שם, עמ' רמד; י"ש לנגה, "לענין הסמ"ק מציריק", עלי ספר, ד (תשל"ז), עמ' 179. שאנן, שציין בהערותיו למובאות מן החיבור בספרי הפוסקים, התעלם לחלוטין מעשרות הציטוטים שבסמ"ק מצוריק (ראה למשל להלן, הערה 20).
- 16 כת"י אוקספורד 873, דף 192א–196א (נדפס על ידי שאנן, סי' א–עח).
- 17 לתיאור מפורט של החיבור ושל כתבי היד שלו ראה עמנואל (לעיל, הערה 2), עמ' 199–211.
- 18 כתב היד נעתק בשנת קנ"ט (1399), ראה תיאורו אצל רייף: S.C. Reif, *Hebrew Manuscripts at* Cambridge University Library, Cambridge 1997, pp. 219–222.
- 19 סמ"ק מצוריק, מהד' י"י הר"ש שושנים–רוזנברג, ירושלים תשמ"א–תשמ"ח, ח"א, עמ' קסה, הגהה רסט (הפסק השני [הראשון בא במהדורת שאנן, סי' מג]) = כת"י קמברידג', דף 167א

לעומת זה, חסרים בכתב היד כעשרים וחמישה פסקים המצויים במהדורות הנדפסות.

מבנה החיבור בכתב היד שונה מזה שבדפוס, הן במניין הפסקים והן בסגנונם. הפסקים הנדפסים הם בעלי מבנה אחיד, וכמעט כולם פותחים בלשון "עוד משמו". בכתב-יד קמברידג' לשונו של הכותב מגוונת יותר, ולפיכך אף מקורית יותר: יש מן הפסקים הפותחים בלשון "ועוד משמו", אך רבים פותחים בלשון "והרב היה אומר", "נשאל לרב", "ומעשה בפניו", "והיה נוהג", "פעם אחת אמר", וכדומה. על מקורותם של הפסקים שבכתב היד יעידו אף הפרטים החדשים המצויים בהם, שאינם בפסקים הנדפסים, ונסתפק כאן בדוגמא אחת:

<p>נתקבלו עדים נאמנים שהתיר הרב לכהן אחד בן כהן של שיר"א בולפוס כהן מקורביל לילך עם מת אחד בספינה אחת עבור ג' דינר' וחצי (כת"י קמברידג', דף 167א).</p>	<p>עוד משמו שהתיר לכהן אחד מקורביל לילך עם מת אחד בספינה אחת עבור ג' דינר' וחצי (מהדורת שאנן, סי' מג).</p>
--	--

באוסף פסקים זה מצויות שלוש עדויות על פטירתו של ר' יחיאל מפריס, חותנו של ר' יצחק מקורביל. פטירתו של ר' יחיאל עוררה בעיות הלכתיות שונות והן נידונות בקצרה בשלושה פסקים נפרדים:

ומעשה בפניו כשנפטר רבינו יחיאל חמיו נ"ע שקרעו כל הנשים עד הבשר (כת"י קמברידג', דף 167א).

והתיר לכהן להיות בבית שהיה המת בתוכו כשנפטר רבינו יחיאל חמיו, אלא שהיה סכך הבית נפסק לשני חצאין (שם).<sup>20</sup>

מעשה בפניו כשנפטר רבינו יחיאל חמיו ג' ימים קודם פסח שצוה לצלעתו ללבוש בגדים נאים בשבת שהיה ערב פסח, ובפסח אמר לה הזהרי שלא תעשי שום אבילות, שזהו עון שאין לו כפר, שהאחרים ילמדו ממך (שם, דף 168א-ב).

(ראה להלן, הערה 20); שם, ח"ג, עמ' רצח = כת"י קמברידג', דף 167ב; שם, עמ' תי, הגהה קמח = כת"י קמברידג', דף 170א (= שאנן, סי' צא, בשינוי).

20 הפסק הראשון בא אף בנדפס (שאנן, סי' מה), וכן בסמ"ק מצורף, ח"א, עמ' ריט, הגהה שצג (באחד מכתבי היד של ספר הפסקים [כת"י ירושלים, מכון שוקן 19523, דף קלד ע"א]: "ע"מ, כשנפטר רבי יחיאל היה מצריך לבניו ולבנותיו לקרוע עד הבשר". אשתו של ר' יחיאל נפטרה עוד בחייו [ראה לעיל, ליד הערה 12], ועל כן לא נזכרה כאן). הפסק השני מצוטט אף הוא שם, עמ' קסה, הגהה רסט.

מעדויות אלו עולה באופן חד-משמעי כי ר' יחיאל מפריס נפטר על משכבו בביתו, ובמעמד בני משפחתו. כך עולה אולי גם מעדות אחרת, שעד היום לא ניתנה לה תשומת הלב הראויה: שבר ממצבה שהתגלתה בפריס. שבר זה מכיל מקצת מחלקה השמאלי של המצבה ונותרו בו המילים הבאות:<sup>21</sup>

מורינ  
[י]חיאל  
לגן עד'

החלק הקטן ששרד מהמצבה איננו מאפשר לדעת בבירור האם היא של ר' יחיאל מפריס עצמו או שמא של אחד מבני משפחתו. עם זאת, האפשרות ששבר זה הוא שריד ממצבתו של ר' יחיאל נדחתה כמעט על הסף בשל המוסכמה במחקר שר' יחיאל עלה לארץ-ישראל ונפטר שם. אך עתה היא מצטרפת לעדות הברורה העולה מפסקי ר' יצחק מקורביל, ומשתייך גם יחד עולה שר' יחיאל נפטר בביתו שבפריס.

עם זאת, עדויות אלו סותרות לכאורה את הכתוב בשני מקורות, האחד עברי והשני לטיני. המקור העברי הוא כרוניקה קדומה על בעלי התוספות, המספרת כי ר' יחיאל מפריס מת בספינה בלב ים. הטקסט בכרוניקה קשה לקריאה, ואלו הדברים שהצליח ישראל תא-שמע להציל ממנה:<sup>22</sup> "בשנת [...] לפרט נסע ר' יחיאל מפריש ורבינו יוסף בנו והר"ר יוסף משאנץ ונפטר רבינו יחיאל בספינה ורצו לזרקו בים ונתנו שוחדות [...] ונשאר בעיר [...] בארץ מוריאה".

כדי ליישב סתירה זו, עלינו להעדיף קריאה אחרת בכרוניקה, אותה הציע אפרים אלימלך אורבך כבר לפני שנים אחדות: "ונחלה רבינו יחיאל בספינה".<sup>23</sup> אם נצרף את הידיעה שבכרוניקה עם האמור בפסקי ר' יצחק מקורביל יעלה בידינו כי ר' יחיאל חלה בספינה וכמעט שהושלך ממנה. הוא ירד מהספינה בארץ מוריאה (Morea), הוא חצי האי פלופונסוס, בדרום יוון) וחזר לביתו שבפריס, ושם נפטר.

מטרת נסיעתם בספינה של ר' יחיאל ומלווייו איננה נזכרת במפורש בכרוניקה, אך אין ספק כי פניהם היו מועדות לארץ-ישראל, כדברי ר' אשתורי הפרחי

21 G. Nahon, *Inscriptions hébraïques et juives de France médiévale*, Paris 1986, p. 124, no. 75

22 י' תא-שמע, "כרוניקה חדשה לתקופת בעלי התוספות מחוגו של ר"י הזקן", **שלם**, ג (תשמ"א), עמ' 322–324 (=הנ"ל, **כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים**, א, ירושלים תשס"ד, עמ' 130–132). תא-שמע הכיר רק את הפסק הראשון של ר' יצחק מקורביל שהבאנו, והוא הסיק ממנו כי ר' יחיאל נפטר בריחוק מקום ממשפחתו (י' תא-שמע, "ענייני ארץ-ישראל", **שלם**, א [תשל"ד], עמ' 84). אך שתי העדויות הנוספות מבטלות אפשרות זו. על ר' יוסף בנו של ר' יחיאל ראה לעיל, ליד הערה 4 ואילך.

23 ראה תא-שמע, כרוניקה חדשה, שם, עמ' 324, סוף הערה 28; אורבך, בעלי התוספות (לעיל, הערה 1), עמ' 457.

"שרבי' יחיאל דפריש ז"ל אמ' לבא לירושלם והוא בשנת שבע עשרה לאלף הששי [=1257] ושיקריב קרבנות בזמן הזה".<sup>24</sup> בנו של ר' יחיאל המשיך בדרכו, ותלמיד הרמב"ן העיד כי ראה את קברו למרגלות הר הכרמל,<sup>25</sup> אך ר' יחיאל עצמו נפטר על אדמת צרפת.

המקור הלטיני הסותר לכאורה את דבריו הוא דיווח מפורט על ויכוח יהודי-נוצרי שהתקיים באי מאיורקה בשנת 1286. המתווכח הנוצרי סיפר שם "שבימי חיי התווכחתי עם יהודים רבים, ובמיוחד בפּרובאנס ובאלכסנדריה של מצרים עם אותו מלאך יהודי שהיהודים מסוריה קראו לו Si Vivit, הוא הגדול בין חכמי היהודים". הכינוי "מלאך" צורף במקורות יהודיים לשמו של ר' יחיאל מפריס, וגם הכינוי Si Vivit תואם לכינויו של ר' יחיאל במקורות עבריים, שהרי כבר כתב ר' יצחק אור זרוע כי "ר' יחיאל בר יוסף הוא הנקרא שיר ויויש". ומכאן הגיע בנימין זאב קדר למסקנה שהמתווכח הנוצרי מספר על ויכוחו עם ר' יחיאל מפריס, שהגיע לארץ-ישראל, ולאחר מכן עבר לאלכסנדריה.<sup>26</sup> אך במהדורה ביקורתית של הוויכוח שיצאה לאור שנים אחדות לאחר מכן מצאה אורה לימור כי נשמט כאן משפט שלם בדברי הנוצרי, והמילים Si Vivit אינן כלל כינוי ל"מלאך היהודי", אלא מילת תנאי ופועל.<sup>27</sup> וממילא אין כאן שום איזכור לר' יחיאל מפריס.

מסקנתו הראשונה של תא-שמע – אליה הוא הגיע מכוח נימוקים אחרים, עוד בטרם מצא את הכרוניקה<sup>28</sup> – כי ר' יחיאל יצא לדרכו לארץ-ישראל אך לא זכה

24 ר' אשתורי הפרחי, *כפתור ופרח*, פרק ו, מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות, ירושלים תשנ"ד-תשנ"ט, א, עמ' ק-קא (במהד' צ"ה עדלמאן, ברלין תר"א, דף טו ע"א, בטעות: "רבינו חננאל דפריש"). וראה תא-שמע, *כרוניקה חדשה*, שם, עמ' 322-324; א' ריינר, "עלייה ועלייה לרגל לארץ ישראל 1099-1517", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 78-80. ניסיונו של ר' יחיאל לעלות לארץ-ישראל נזכר גם במקור המובא בשיטה מקובצת על מסכת חולין, דף כד ע"א: "הקשה הר' יחיאל מפריש שהלך לארץ הצבי" (מהד' א' שושנה, ירושלים תשנ"ח, ח"א, עמ' תשלב [=ירושלים תשס"ג, ח"א, עמ' תרפח]).

25 ראה אסף (לעיל, הערה 10).

26 ב"ז קדר, ר' יחיאל מפאריס וארץ-ישראל, *שלם*, ב (תשל"ו), עמ' 349-354. ניסיונו של תא-שמע לדחות את מסקנתו של קדר (כרוניקה חדשה [לעיל, הערה 22], עמ' 323) אינו עולה יפה, שהרי קדר עצמו התלבט בהבנת הטקסט הלטיני, האם נאמר בו שר' יחיאל חי עדיין בשנת 1286 אם לאו.

27 א' לימור, "ויכוח מאיורקה 1286: מהדורה ביקורתית ומבוא", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ה, א, עמ' 22-26, 164. הטקסט הלטיני נדפס שם, ב, עמ' 74, וכן גם בספרה: *Monumenta: Ora Limor, Die Disputationen zu Ceuta (1179) und Mallorca (1286)* (München 1994, Germaniae Historica: Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Band 15), p. 255. לפי הנוסח המתוקן מספר הנוצרי כי הוא התווכח עם אותו מלאך יהודי, שהיהודים מסוריה מכנים "מלך ירושלים", ועם אותו בעל שם מבבל שהוא מלומד גדול בין היהודים.

28 תא-שמע, ענייני ארץ-ישראל (לעיל, הערה 22), עמ' 82-84.



להגיע אליה, נשאת אפוא על כנה. אך מן הפסקים החדשים למדנו כי פטירתו של ר' יחיאל הייתה בביתו, ולא בלב ים.<sup>29</sup>

## ג

הפסקים הנזכרים של ר' יצחק מקורביל יכולים לסייע אף בקביעת שנת פטירתו של ר' יחיאל. בעניין זה לא היו בידינו עד עתה עדויות מוסמכות ולפיכך רבו השערות החוקרים בזאת, והן התפרסו על פני קרוב לשלושים שנה, למן שנת 1265 לדברי המקדימים ועד לשנת 1292 לדברי המאחרים.<sup>30</sup> מדברי ר' יצחק שהבאנו לעיל למדנו כי פטירתו של ר' יחיאל הייתה בשנה שבה חל ערב פסח בשבת. בתחילת המחצית השנייה של המאה השלוש-עשרה אירע כדבר הזה פעמיים בלבד, בשנים ה'כ (1260) וה'כ"ד (1264).<sup>31</sup> מתברר אפוא שר' יחיאל לא האריך ימים לאחר ניסיונו הכושל לעלות לארץ-ישראל, לקראת שנת 1257. היום המדויק של פטירת ר' יחיאל הוא "ג' ימים קודם פסח", כלומר ב"ב בניסן.

## ד

אין בידינו ידיעות מפורשות מאיזה נמל הפליג ר' יחיאל בדרכו מצרפת לעכו, אך מסתבר שהוא הפליג ממרסיי.<sup>32</sup> אפשר שיש בידינו לעקוב אחר דרכו של ר' יחיאל מביתו שבפריס אל חוף הים התיכון. ר' פרץ מקורביל העיד במקום

29 לכאורה יש בידינו עדות על שהותו של ר' יחיאל בפריס בסוף שנת 1257, תאריך שהוא בוודאי מאוחר לניסיון העלייה לארץ-ישראל (השווה לעיל, ליד הערה 24): "טופס הגט מרבינו יחיאל מפאריש [...] בשלישי בשבת בתשעה ועשרי' לירח מרחשון שנת חמשת אלפים ושמנה עשרה לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן בפריש מתא" (סמ"ג, עשין נ [ונציה ש"ז, דף קלג ע"ד]). אך התאריך שבטופס זה הוא בוודאי משובש, שכן כ"ט בחשוון לא חל באותה שנה ביום שלישי (ולא עוד אלא שבאף שנה לא יחול כ"ט בחשוון ביום שלישי, בגלל הכלל "לא אד"ו ראש").

30 ראה סיכום של מרבית הדעות אצל: T. and M. Metzger, "A propos de la date du décès de Yehiel de Paris et de la copie du Ms. Add. 11639 de la British Library", *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 39 (1986), p. 221. וראה גם: קדר (לעיל, הערה 26), עמ' 352–353, ושם, הערה 18. כמה מהתאריכים שהוצעו אינם אפשריים כלל וכלל, שהרי ידוע מאז הפרסום הראשון של פסקי ר' יצחק מקורביל שר' יחיאל נפטר קודם לר' יצחק מקורביל, ור' יצחק מקורביל נפטר בשנת 1280 (ראה לעיל, ליד הערה 13).

31 ערב פסח חל שוב בשבת בשנת ה'מ (1280), חודש לפני פטירתו של ר' יצחק מקורביל עצמו, ואי-אפשר לאחר עד אז את פטירתו של ר' יחיאל.

32 על סדרי ההפלגה ממרסיי לעכו במאה השלוש-עשרה ראה: א' גראבויס, "מנוסעים בספינה

אחד על שהותו של ר' יחיאל בעיר דיון ("וכמדומה לי שראיתי מעשה בדיון" שאסר מורינו הר"ר יחיאל"),<sup>33</sup> ור' ידידיה משפירא כתב בשנת 1254 על משא ומתן שהיה לו עם ר' יחיאל על קבורתם של "הקדושים שהרגו הרועים ביישוב סמוך לדיון קט"ל נפשות ונקברו יותר מג' שנים בקהילות דיון".<sup>34</sup> חכם שלישי, ר' יצחק מדורא, סיפר על ביקורו של ר' יחיאל בישיבתו של ר' טוביה, הנראה בעיר ויאן.<sup>35</sup> העיר Dijon נמצאת כשלוש מאות קילומטרים דרומית-מזרחית מפריס, והעיר Vienne נמצאת כמאתיים קילומטרים דרומית לדיון, במרחק של כחמש מאות קילומטרים מפריס. ביקורו של ר' יחיאל בערים רחוקות אלו מפתיע למדי, ומפתה מאד להניח – וכבר הציע זאת הנרי גרוס לפני למעלה ממאה שנים – כי ר' יחיאל ביקר בהן בדרכו מפריס אל הנמל במרסיי.<sup>36</sup> ר' פרץ ליווה את רבו כברת דרך ארוכה מאד, עד לדיון, מתוך הנחה שלא יזכה לראותו עוד לעולם. גם בויאן פגש ר' יחיאל קבוצה נכבדה של תלמידי חכמים, ששהו באותה עת בישיבתו של ר' טוביה.

תיאור זה נשמע לכאורה סביר, אלא שכאן אנו נתקלים בקושי של התאמה עם שנות חייו של ר' טוביה.<sup>37</sup> ניסיונו של ר' יחיאל מפריס לעלות לארץ-ישראל ופגישתו המשוערת עם ר' טוביה התרחשו כנראה באמצע שנות החמישים של

לספינת הנוסעים: תמורות בהשטת צליינים לארץ-ישראל בימי הביניים, ישראל – עם וארץ, ה-1 (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 160.

33 סמ"ק, כת"י פרמה, דה רוסי 189 (משנת 1297), דף [191]; כת"י אוקספורד 875 (משנת 1299), דף 92 (בסמ"ק הנדפס נשמט שם העיר [עמודי גולה (סמ"ק)], סאטמאר תרצ"ה, מצוה רכד, עמ' רלז, הגדה ה'; סמ"ק מצוריק, ב, עמ' שנח, הגדה רנד). על ר' שמחה חזן מדיון, תלמידו של ר' יחיאל, ראה פריימן (לעיל, הערה 2), מבוא, עמ' XIII, הערה סו.

34 א' דוד, "עוד לעניין גזירת הרועים של שנת י"א (1251)", תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 619–620. מלשוננו של ר' ידידיה אין לדעת בבירור האם ר' יחיאל שהה בעיר דיון בעת המעשה עצמו, בשנת 1251, או שר' ידידיה דן עמו בשאלה זו רק לאחר מעשה. ר' ידידיה משפירא הוא כנראה ר' ידידיה בר ישראל מנירנברג, ראה דוד, שם, הערה 4.

35 אורבך, בעלי התוספות (לעיל, הערה 1), עמ' 487. הנוסח המלא של הסיפור נדפס אצל ש"א שטרן, מאורות הראשונים: אוצר בלום מכתבי יד רבותינו הראשונים בכל מקצועות התורה, ירושלים תשס"ב, עמ' נה–נו.

36 גרוס (לעיל, הערה 10), עמ' 193, 527. על דרכם של העולים מצפון צרפת אל נמל מרסיי ראה ריינר (לעיל, הערה 24), עמ' 59, הערה 94. המסלול של "דרך המלך ללכת מק"ק פאריש לעיר עכו המעטירה" שבכתב היד הנזכר שם כולל בתוכו גם את "ק"ק ויאנה [...] ויש בה בה"כ יפה" (כת"י לונדון, מונטיפיורי 492, דף 17ב).

37 על ר' טוביה ראה אורבך, בעלי התוספות (לעיל, הערה 1), עמ' 487–492 (בעמ' 487 נשמטה בחלק ממהדורות הדפוס השורה הראשונה: "בקשרים אמיצים עם ר' יחיאל מפריס עמד ר' טוביה בר אליהו מויאנה"). דיון בחכם זה מצוי גם בקטלוג הארוך של שניאור זק"ש לכתבי היד של אוסף גינצבורג (חסר מקום דפוס ושנת דפוס; בלי שער, ולא נשלם בדפוס), עמ' 15–1.

המאה השלוש-עשרה (שהרי ר' יחיאל שאף להקריב קרבנות בירושלים בשנת 1257).<sup>38</sup> לימודיו של ר' יצחק מדורא בישיבתו של ר' טוביה ופגישתו שם את ר' יחיאל התרחשו אף הם באותן שנים לערך, שהרי אי-אפשר להקדים יותר מזה את שנות חייו של ר' יצחק מדורא.<sup>39</sup> מאידך, מוצאים אנו את ר' טוביה פוסק הלכות בפני גדולי הדור כבר ארבעים שנים ויותר קודם לכן, בשנת 1210. בשנה זו נפטר ר' יצחק בן אברהם (ריצב"א),<sup>40</sup> ור' טוביה השתתף בלווייתו והיא נעשתה על פי הוראתו:<sup>41</sup>

ומעשה היה לפני ה"ר טוביה כשנפטר ר' יצחק ב"ר אברהם, וצוה לקברו בטליתו מצוייצת. והיו שם מקצת גדולי צרפת, כמו רבינו שמשון בעל התוספות והרבה גדולים, ולא אמרו לו דבר. אך לא היה נראה לר' יעקב מפרובינץ וחלק על רבינו טוביה, עד שבא תלמיד א' מתלמידי רבי יצחק בר אברהם והעיד [...] מיד צוה רבינו טוביה לקברו בטלית מצוייצת, ולא היה אדם מערער על הדבר.

מעשה זה סותר לכאורה את דברינו שר' יחיאל פגש את ר' טוביה במהלך מסעו למרסיי. אם, כדברינו, ר' טוביה חי עדיין באמצע שנות החמישים של המאה השלוש-עשרה, הרי שבשנת 1210 הוא היה חכם צעיר יחסית לימים.<sup>42</sup> היאך

38 ראה לעיל, ליד הערה 24; והשווה גם דבריו של ר' ידידיה משפירא, לעיל, ליד הערה 34.  
39 שנות חייו של ר' יצחק מדורא טרם נקבעו בבירור. הוא היה חברו של הרא"ש, והורשם העולה בדרך כלל מפעילותם המשותפת הוא שהרא"ש היה בכיר ממנו (ראה שו"ת הרא"ש, מהד' י"ש ידלוב, ירושלים תשנ"ד, כלל מב, סי' א'; שו"ת זכרון יהודה, מהד' א"י חבצלת, א"י גולדמינץ וי' קטן, ירושלים תשס"ה, סי' צב, עמ' קכא, קכז; כת"י לונדון, מונטיפיורי 130, דף 25א: "מעשה במינצא שגוי שתה מן הכוס ובא ישר' ותחבו תוך הגיגית של יין, והתירו רבותי' שבמינצא היין שבגיגית מטעם שהיין נסך שנשאר בכוס נתבטל ביין שבגיגית ומותר. אשר בן הח"ר יחיאל, יצחק בן הח"ר מאיר זצ"ל". כתב היד הקדום ביותר של שערי דורא ומנהגי דורא המצוי בידינו הוא משנת 1308 (כת"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 26970; התאריך 1308 מופיע הן בקולפון שבדף 167ב והן בלוח התקופות שבדף 182ב, וביניהם מועתק ספר שערי דורא).

40 תאריך זה נזכר בשתי כרוניקות שונות, ראה תא-שמע, כרוניקה חדשה (לעיל, הערה 22), עמ' 323; הנ"ל, רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו, ירושלים תשנ"ג, עמ' 161–162, הערה 24 (=אורבך, בעלי התוספות [לעיל, הערה 1], עמ' 270 ועמ' 271, ושם בטעות: תתקנ"ט. הן תא-שמע והן אורבך לא דייקו בציון הסיגנטורה של כתב היד של הכרוניקה השנייה: אוקספורד 847, דף 36ב. וראה גם: ש' יהלום, "ר' יהודה בר יקר – תולדותיו ומקומו במשנת הרמב"ן", סידרא, יז [תשס"א–תשס"ב], עמ' 83, הערה 21).

41 סמ"ק, מצוה לא, עמ' כה, הגהה כז; תשב"ץ, למברג 1858, סי' תמג. על ר' יעקב מפרובינס (Provins, בצפון צרפת) ראה נ' גולב, תולדות היהודים בעיר רואן בימי הביניים, תל אביב תשל"ו, עמ' 102–105.

42 אין ספק שפגישתו של ר' יחיאל עם ר' טוביה הייתה בשנות זקנותו של ר' טוביה, שהרי הדיון ההלכתי שהיה ביניהם נסוב על ההיתר לחמם את הבית עבור נכדו של ר' טוביה ("והמנקת

ייתכן שחכם צעיר יקפוץ ויפסוק הלכה בפני ר' שמשון משאנץ, שהיה לא רק גדול חכמי הדור וזקן ובא בימים, אלא גם אחיו של הנפטר? בהזדמנות אחרת פסק ר' טוביה הלכה על פי מה 'שקיבל מרבינו שמשון',<sup>43</sup> ואילו כאן הוא הורה הלכה בפני רבו?<sup>44</sup>

כדי ליישב תמיהה זו מבקשים אנו להציע שפטירתו של ריצב"א התרחשה בוואן,<sup>45</sup> עירו של ר' טוביה, ומשום כך נטל ר' טוביה הצעיר עטרה לעצמו ופסק הלכה למעשה בפני "הרבה גדולים". אם נכונים דברינו, הרי שר' יחיאל מפריס לא היה החכם הראשון שפגש בוואן, בדרכו למרסיי ולארץ-ישראל, את ר' טוביה. הקהילה היהודית שבוואן הייתה תחנה קבועה בדרכם הארוכה של מרבית העולים – אם לא של כולם – בדרכם הארוכה מצפון צרפת למרסיי.<sup>46</sup> לאורך כל שנות חייו זכה ר' טוביה לפגוש בעירו ציבור גדול ומגוון, ובהם גם

ישבה נגד האור עם בן בנו של הר"ר טוביה" [כת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה. Add. 377.3, דף 114א, בגיליון]. אורבך [לעיל, הערה 35] העתיק בטעות "עם בנו של הר"ר טוביה".  
 43 ר' אברהם בן אפרים, סימני ספר המצוות, מצוות אבילות, כת"י ירושלים, מכון שוקן 12141, דף 128ד (ובלשון דומה בסמ"ק, כת"י לונדון, מונטיפיורי 123, דף 30א, בגיליון): "ואומ' רבי טוביה שקיבל מרבי' שמשון כי יש להחמיר בכל סעודות מצוה דאית בהו מצוה, ואומ' כי בסעודה מילה יש בה שמח' דכתי' בה שש אנכי על אמרתך, וכל שכן שיש להחמיר לאכול בסעוד' הרשות" (=מהדורת הורוביץ [לעיל, הערה 12], עמ' 240, בשיבוש. וראה גם שם, עמ' 29–30. והשווה מרדכי, מועד קטן, סי' תתצא; סמ"ק, מצוה צו, הגדה נג [עמ' סה]). במהדורה אחרת של סימני ספר המצוות הניסוח שונה: "ויש בידי תשובה מרבי' טוביה בשם רבי' שמשון בר שמשון להחמיר בכל סעודת מצוה" (כת"י פריס, הספרייה הלאומית 393, heb. דף 53א; פרמה, דה רוסי 813, דף 145ב). ר' שמשון בר שמשון מקוצי נפטר תשע שנים לאחר ר' שמשון משאנץ (ראה תא-שמע, כרוניקה חדשה [לעיל, הערה 22], עמ' 323), וקשה עוד יותר להבין כיצד ר' טוביה למד תורה מפיו. ומסתברת יותר בעיני גירסתו של כת"י שוקן, והכוונה לר' שמשון משאנץ.

44 כדי ליישב את התמיהה יכולים היינו להציע שבשנת 1210, בעת פטירתו של הריצב"א, היה כבר ר' טוביה חכם בא בימים, והוא נפטר שנים הרבה קודם לניסיונו של ר' יחיאל לעלות לארץ ישראל. ר' שמשון משאנץ לא היה רבו ממש של ר' טוביה, ומשום שפער השנים שבין השניים לא היה גדול, ר' טוביה הרשה לעצמו לפסוק הלכה למעשה בשאלה שהתעוררה בשעת הקבורה. פגישתם של ר' טוביה ושל ר' יחיאל איננה קשורה כלל בניסיון העלייה, ואפשר גם שהיא התרחשה במקום קרוב יותר לפריס (שהרי בסיפור על פגישתם של שני החכמים לא נאמר במפורש שהיא התקיימה בוואן). וכך אכן סבר צונץ – שלא הכיר חלק ניכר מהמקורות המובאים כאן – וכתב שר' טוביה פעל בשנים האחרונות של המאה השתים-עשרה (L. Zunz, Zur Geschichte und Literatur, Berlin 1845, p. 56, 193). אלא שפתרון זה איננו מיישב את התמיהה היאך הספיק ר' יצחק מדורא ללמוד בשיבתו של ר' טוביה (ראה לעיל, ליד הערה 39).

45 בניגוד לאמור בכרוניקה שבכת"י אוקספורד (לעיל, הערה 40): "שנ' תתק"ע נפטר ר"י בר' אברהם בפריש".

46 השווה לעיל, הערה 36.

חכמים רבים ונכבדים, בעת שעשו את דרכם למרסיי.<sup>47</sup> בזקנותו פגש ר' טוביה בעירו את ר' יחיאל, ואילו בצעירותו הוא פגש את ר' שמשון משאנץ וחבורתו, בעת שעשו את דרכם לנמל שבמרסיי ולארץ-ישראל. בעת שהותם של ר' שמשון משאנץ וחבורתו בעיר ויאן נפטר הריצב"א, ור' טוביה, רבה של העיר, הוא שפסק הלכה למעשה כיצד יש לקיים את הקבורה.

החידוש שבדברינו הוא, שעם "החבורה הקדושה" של ר' שמשון משאנץ שעשתה את דרכה לארץ-ישראל, וכללה "הרבה גדולים", נמנה גם ר' יצחק בן אברהם, אחיו של ר' שמשון משאנץ.<sup>48</sup> עלייתו ארצה של ר' שמשון משאנץ ידועה ומתועדת היטב,<sup>49</sup> אך לא ידענו כי גם אחיו הגדול חפץ לעלות עמו. עם זאת, חידוש זה איננו מפתיע כל כך, שהרי כבר הצביעו לאחרונה ישראל יובל ואברהם גרוסמן על זיקתו הקרובה של הריצב"א לחבורת העולים לארץ-ישראל.<sup>50</sup> הריצב"א ענה לשאלותיו ההלכתיות של ר' יהונתן מלוניל במצוות התלויות בארץ,<sup>51</sup> שאלות

47 הידיעות על עלייתם של חכמי צרפת לארץ-ישראל מצויות בספרות הרבנית עצמה, ואילו עדויות על קהל גדול שנלווה עמהם צצות לעתים מתוך כתבי הגניזה, כגון מכתב מאלכסנדריה מסוף שנת 1212 (בתרגום מערבית): 'ובלילה שאני כותב אליך אדוני שורות אלה הגיעו אלינו שבעה מן הרבנים, תלמידי חכמים גדולים, ונלווים עליהם מאה נפש, גברים נשים וטף, מבקשי לחם, כאילו אין קבצנים אצלנו בעיר [...] נראה איך יסתדרו הדברים' (ש"ד גויטיין, "מקור חדש על עלייתם של רבני צרפת ונלוויהם", בספרו: **הישוב בארץ-ישראל בראשית האיסלאם ובתקופת הצלבנים לאור כתבי הגניזה**, ירושלים תש"מ, עמ' 340. וראה גם: A. Cuffel, "Call and Response: European Jewish Emigration to Egypt and Palestine in the Middle Ages", *JQR*, 90 [1999], pp. 61–101. לידעה על אנשים מן השורה מפרובאנס שעלו לארץ-ישראל ראה **תשובות חכמי פרויניציא**, מהד' א' סופר, ירושלים תשכ"ז, עמ' 240.

48 "החבורה הקדושה" נזכרת בכרוניקה שפרסם תא-שמע (לעיל, הערה 22), עמ' 323: "בשנת תתקע"ב נסעה החבורה הקדושה לארץ הצבי, רבינו שמשון משנצא ורבי' יוסף קליצון ורבי' מאיר אחיו". רבינו שמשון בעל התוספות והרבה גדולים" נזכרים בדיון על קבורתו של ריצב"א (לעיל, אחרי הערה 41). אם נכונינו דברינו שריצב"א, שנפטר בשנת 1210, היה אחד מחבורת העולים, נצטרך לומר שהחבורה יצאה את צפון צרפת כבר בשנת תתק"ע, אך התעכבה בדרכה עד לשנת תתקע"ב.

49 ראה אורבך, בעלי התוספות (לעיל, הערה 1), עמ' 277–278; ריינר (לעיל, הערה 24), עמ' 57–60.

50 י"י יובל, **שני גוים בבטן**, תל אביב תש"ס, עמ' 276–281; א' גרוסמן, "ניצחונות צלאח א-דין וההתערורות באירופה לעלייה לארץ-ישראל", וזאת ליהודה (לעיל, הערה 10), עמ' 376–378.

51 אור זרוע, א, סי' ריג (שתי תשובות; בתשובה הראשונה מפורש "שהשיב הלכה למעשה להר' יהונתן זצ"ל מלוניל בשעה שעלה לארץ ישראל"), סי' רנא וסי' שלב; אגרת הרמב"ן "טרם אענה אני שוגג", בתוך: **כתבי רבינו משה בן נחמן**, מהד' ח"ד שעוועל, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' שמה: "וראיתי לרבינו הצרפתי ז"ל בתשובותיו במצות הנהגות עתה בארץ ישראל". וראה גם תלמידי רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות, דף לא ע"א בדפוס וילנה, ד"ה וחכמי: "וחכמי לוני"ל ז"ל שאלו לרבי יצחק בן אברהם ז"ל מטנפורא".

שר' יהונתן מלוניל שלח לו כהכנה לעלייתו ארצה.<sup>52</sup> תלמידו של הריצב"א קיבל מרבו "שלא יכלה אלף חמישי [=1240] עד שיבא מלך המשיח", והטיף במפורש לעלייה לארץ-ישראל.<sup>53</sup>

ואל יעלה על לב אדם לומר שיגלה מלך המשיח על ארץ לא טהורה [...] ואל ישגה אדם לומר שיגלה בארץ ישראל בין הגויים [...] אלא דבר ברור שיהיו בארץ ישראל תופשי התורה והחסידים ואנשי המעשה מד' רוחות העולם, אחד מעיר ושנים ממשפחה, איש איש נשאו לבו ונצנצה בו רוח טהרה והכשר חיבת הקודש. ואחר כך יגלה ביניהם מלך המשיח.

יובל סבר שריצב"א רצה לעלות לארץ-ישראל עם ר' שמשון אחיו אך נפטר קודם שיצאה שיירת העולים לדרכה.<sup>54</sup> אך אם נכונים דברינו, הרי שריצב"א לא רק שרצה לעלות לארץ-ישראל, אלא גם יצא ממש את ביתו, בדרכו לארץ-ישראל. הוא עזב את בית מדרשו וחיסל את כל עסקיו בצפון צרפת, ויצא עם אחיו ר' שמשון משאנץ לדרך הארוכה המובילה לארץ-ישראל. השניים הספיקו לעשות יחדיו כברת דרך ארוכה של מאות קילומטרים, בדרכם למרסיי. אלא שנטרפה לריצב"א השעה בעיר ויאן, והוא נפטר בעודו על אדמת צרפת.

אם נכונה השערתנו זו – ודברינו על הריצב"א אינם יוצאים לפי שעה מגדר השערה המסתברת – אזי גורל משותף עלה בחלקם של ר' יחיאל מפריס ושל ר' יצחק בן אברהם. שניהם עזבו את ביתם שבצפון צרפת והחלו לעשות את דרכם לארץ-ישראל, אך דרכם של שניהם לא צלחה בידם. ריצב"א נפטר כבר בראשית מסעו, בטרם הגיע לנמל שבמרסיי, ונקבר בעיר ויאן בשנת 1210. האכזבה שנחל ר' יחיאל מפריס, שיצא לדרכו כארבעים שנים לאחר מכן, גדולה הייתה עוד יותר. הוא עלה על האנייה במרסיי והפליג לארץ-ישראל, אך הורד מהספינה בעל כורחו באמצע הדרך, באיי יוון. בנו של ר' יחיאל המשיך בדרכו לארץ-ישראל, אך ר' יחיאל עצמו שב על עקבותיו וחזר לביתו בפריס, ונפטר שם כששאר בני משפחתו סובבים אותו.

52 על עלייתו של ר' יהונתן ראה ריינר (לעיל, הערה 24), עמ' 39–41, 54–55.

53 יובל (לעיל, הערה 50), עמ' 277. העתקתו של יובל איננה מדוקדקת, ונוסח מדויק יותר הביא גרוסמן (לעיל, הערה 50), עמ' 376–377, אלא שהעדפנו כאן את רציפות הקריאה בנוסח שהביא יובל.

54 יובל, שם, עמ' 280.